

Miroslav Dudok¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0006-1420-9712>

ROZMANITOSŤ JAZYKOVÉHO SVETA – PREBYTOK VS. NEDOSTATOK V (SLOVENSKOM A SRBSKOM) JAZYKU

Každý priemerne vzdelaný a zdravý používateľ slovenčiny (a tu by sme slovenčinu mohli nahradit' hociktorým prirodzeným jazykom) vníma vlastné jazykové prostriedky ako celkom vyhovujúci, ba dokonálny nástroj na vyjadrovanie svojich myšlienok, emócií a vlastného mentálneho sveta. Pritom si svoj jazyk s ľahkosťou, spontánne osvojuje už od útleho detstva. Vo svojej jazykovej praxi sa riadi bezznalostnou gramatikou a v komunikácii s dialogickými partnermi pružne aplikuje i princípy kultivovania jazyka. Zisťuje, že v niektorých komunikačných sférach je zbehlejší a má k dispozícii, alebo dokáže poznať, viacero variantných jazykových prejavov a pri iných pociťuje istý deficit. Keď sa však ocitne v praktickej situácii alebo v teoretickej rovine s iným jazykom a inou kultúrou, začne si uvedomovať jednak kvalitu (bohatstvo a originalitu) svojho rodného jazyka a jednak, v tej istej chvíli, už aj jazykový nedostatok alebo prázdne miesta vo výrazovej sfére. Nadvižeme tak na naše výskumy jazykových lakún a keďže sme na belehradskej, resp. srbskej pôde, budeme si všímať prebytočné, resp. nedostatočné lingvémy slovenčiny z pohľadu srbčiny a naopak, srbčiny z aspektu slovenčiny. Na vybrané jazykové údaje sa pozrieme, pravdaže celkom rovnocenne, aj cez jazykovú prizmu slovenčiny vo Vojvodine, resp. slovenskej jazykovej enklávy v Srbsku.

Kľúčové slová: slovenčina, srbčina, jazykový obraz minulosti, interlingválna variabilita, jazykové lakúny

Úvod. Na začiatok mi dovoľte vysvetliť, prečo som navrhol takýto nezvyčajný názov mojej úvahy na konferenciu venovanú vzácnemu slovakistickému jubileu v Belehrade, resp. v Srbsku. Vznikol spontánne, hneď po prevzatí výzvy na toto stretnutie a nakoniec som sa ho nevedel vzdať v presile spomienok na roky učiteľovania na tejto najstaršej univerzite v Srbsku. Od začiatkov štúdií a výskum slovenčiny v bývalej Juhoslávii prebiehali v špecifických podmienkach. Ak

¹ miroslav.dudok@uniba.sk

východiskový teoretický i praktický materiál širokospektrálnej analýzy a deskripcie slovenčiny ako veľkého jazyka platil vo vývinových podmienkach Slovenska, bezvýhradne sa nedal v pragmaticko-komunikačnej a ani metalingvistickej sfére aplikovať na situáciu slovenčiny ako malého jazyka vo Vojvodine. V pedagogickej praxi na filozofickej fakulte, hlavne však na nižšej úrovni, platné postuláty o slovenčine u poslucháčov často narážali na mantinely jazykovej endosféry, resp. srdcu blízky tvarom a tváram slovenčiny. A na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade poslucháči slovenského jazyka, Neslováci, neraz i nevedome otvárali otázku hranice/hraníc slovenčiny, hoci aj pri triviálnom oslovení svojho učiteľa, keď zistili, že na to potrebujú dve slová (*pán profesor*) a v rodnej srbčine iba jedinú „drobnú“ morfému -e (*profesore*). Alebo ich občasnú skákanie do reči *Profesore, ali zašto je to tako* počas výkladu, že v jazykovom systéme slovenčiny máme jeden minulý čas a v srbčine štyri. A už sa na svetlo sveta začala vynárať okrem deskriptívnej jazykovedy aj explanačná. Takže nebyť toho vzájomného interpersonálneho prepojenia, v konečnom dôsledku, nebyť reflexie medzijazykových a kultúrnych kontaktov, nedochádzalo by ani k posúvaniu hraníc slovenčiny a používatelia jazyka by sa nezamýšľali, či ich jazyk má v niečom prebytok alebo nedostatok.

1. Jazyky, vďaka svojim genetickým, typologickým a areálovým danostiam a charakteristikám, majú často veľmi veľa evidentných i skrytých spoločných vlastností. Pritom však nemožno hovoriť o úplnej jazykovej symetrii. Každý z nich prináša na kultúrnu a civilizačnú scénu niečo nové a originálne. Ekolinguvistom preto tak záleží na tom udržať ich čo najdlhšie na tejto scéne podľa možnosti v najlepšej kondícii, nebrániac sa pritom ani prirodzenému vývinu.

1.1 Aktívni používatelia slovenčiny si zvolili vlastnú cestu jazykového zobrazovania sveta pri jazykových univerzáliách i vnútrojazykových špecifikáciách na všetkých úrovniach jazykového výrazu. Charakterizuje ju v rámci fonologickej roviny osobitný inventár hlások, v rámci gramatickej roviny, napríklad pestrejší inventár gramém v nominálnej sfére a jednoduchší vo verbálnej pri kategórii času v porovnaní s niektorými geneticky príbuznými jazykmi (hlavne južnoslovanskými), v rámci originálneho jazykového obrazu lexikálnych prostriedkov a pri ďalších lingvémach, ktoré si v príspevku všimneme, aj pri tých, ktoré zostanú zatiaľ mimo nášho záujmu a pritom sú hlboko zakorenené v jazykovom obraze Slovákov. Systém jazyka nie je homogénny, lebo ho sformovali a formujú rôzne princípy diachronie, diatopie a diastratickosti. A pri vyučovaní jazyka ako cudzieho jazyka alebo jazykov v kontaktovej situácii, pri prekladaní a pod. otvára sa otázka konceptualizácie jazyka a paralelného vývinu jazykového systému a komunikačného systému. Preto by nemali prekvapovať početné zhodné i odlišné prostriedky jazykovej parcelácie nielen pri jazykoch vzdialenejších, ale aj blízkych. Jazyková prax ponúka viacero príkladov, keď ten istý jazykový fenomén sa manifestuje bohatou škálou alebo reťazcom výrazových prostriedkov a v inom jazyku obmedzeným počtom, alebo

aj absenciou. Poukážeme to na príkladoch, ktoré slovenských študentov srbčiny a srbských študentov slovenčiny najviac fascinujú. Výberovo sa dotkneme iba procesov gramatikalizácie a lexikalizácie a budeme si všímať jazykovú potencialitu, resp. kde máme akoby prebytok alebo nedostatok jazykových prostriedkov.

1.2.1 Substantívny deklinačný systém. Rovnako ako vo viacerých subsystémoch i v deklinačnom systéme sa v slovenčine ustálili formálne prostriedky, ktoré slovenčinu vyčleňujú ako osobitný jazyk. V zložitej spleti substantívnej deklinácie v slovanských jazykoch, na čo poukázal P. Žigo (Žigo, 2012), slovenčina v jednotlivostiach uchováva viacej formálnych prostriedkov, ktoré nie sú zastúpené napríklad v srbčine alebo chorvátčine. V G. pl. vo väčšine prípadov spisovná srbčina a chorvátčina, nadväzujúce na štokavskú normu, si vo všetkých troch rodoch vystačia s koncovkou *-a²*, kým v slovenčine sú ustálené koncovky pre m. r. *-ov*, pre ž. r. a s. r. *-ø*, *-i*.³ Situácia v nárečiach je ešte pestrejšia a rozmanitejšia. Konkrétne údaje uvádzame v osobitnom článku o genitíve plurálu (Dudok, 2015). Dôvodov na to je viac. V slovenčine pomerne skoro starý paradigmatický systém založený na základe kmeňovej klasifikácie nahradili nové klasifikačné kritériá založené na gramatickej a prirodzenej kategórii rodu, pričom sa niektoré koncovky zachovali a niektoré sa zmenili a často na základe analógie vznikli nové. Tento proces prebehol pomerne skoro po rozpade praslovančiny. Iba v štokavčine podivné atraktory umožnili uchovávanie redukovaných vokálov až do 14. storočia, čo spolu s inými procesmi spomalilo vystriedanie dominujúceho princípu formálneho kritéria v praslovansej substantívnej deklinácii významovým kritériom. Srbčinu a chorvátčinu charakterizuje i výraznejší pádový synkretizmus oproti slovenčine, kde sú pre všetky pády prítomné osobitné koncovky.

1.2.2 Konjugačný systém a jazykový obraz minulosti. Minulosť je pomerne ľahko a zároveň i ťažko verbálne vystihnúť. Každý z nás ju má vlastnú. A má ju nenávratne za sebou! Minulosť je štruktúrovaná množina minulých časov, udalostí, ktoré sa stali. Nieкто minulost uchováva v pamäti dlhšie, iní ju uchovávajú kratšie. Je to segment kontinuálnej skutočnosti, ktorá sa stala. Je to dávne alebo aj relatívne nedávne minulé obdobie, ktoré sa stalo. Je to čas, ktorý uplynul, rozplynul sa. V niektorých jazykoch tento čas sa uchováva zreteľnejšie v jazykovej a kultúrnej pamäti. U iných plynutie, či rozplývanie času je menej diferencované na časovej osi. Čas je dynamická, tekutá kategória vo filozofickom zmysle i v triviálnom ponímaní používateľa jazyka. Vo všeobecnosti čas v sebe zrkadlí trvanie objektov a postupnosť striedania mimojazykových javov. Vo svojej komplexnosti ho charakterizuje fázovosť. Prítomnosť je čas prehovoru, čas, keď o nej hovoríme. Ale kým o nej hovoríme, už sa stala. „Prítomný okamžik nemôžem postrehnúť, má nulovú hodnotu. Minulosť je minulosťou, o ktorej viem – je teda

² Podrobnejšie Dudok, 2015; Симић, 2002.

³ Podrobne Sokolová, 2007.

prítomná minulosť. Budúcnosť je to, čo prichádza. Je to teda budúca prítomnosť“ (Zouhar, 2018: 105). Filozofické chápanie času v porovnaní s jazykovedným abstrahuje reálne vzťahy medzi objektmi. V jazykovede sa pozornosť sústreďuje na jazykový obraz reálnych mimojazykových vzťahov a súvislostí. Gramatická kategória slovesného času má deiktickú funkciu v texte: sloveso vzhľadom na moment prehovoru odkazuje na minulé alebo budúce deje alebo poukazuje na práve prebiehajúci dej.

1.2.3 Kategóriu času v slovenčine doposiaľ najpodrobnejšie analyzoval P. Žigo (Žigo, 1997) a inšpiruje i k ďalším výskumom. V slovenčine gramatická kategória času je symetrická, v južnoslovanských jazykoch asymetrická.

V slovenčine sa z minulých časov zachovali iba zložené tvary – perfektum a pluskvamperfektum, ktoré je však v súčasnosti príznakovým javom, na rozdiel od češtiny, kde je archaizmom (Běličová, 1998). V južnoslovanských jazykoch sa zachovali dva jednoduché minulé tvary, aorist a imperfektum, a dva zložené tvary, perfektum a pluskvamperfektum. Tak je to v srbčine a chorvátčine, s tým, že v chorvátčine perfektum takmer úplne vytesnilo z používania aorist, imperfektum a pluskvamperfektum, ktoré charakterizujú hlavne beletristické texty⁴. SMS komunikácia v chorvátčine čiastočne revitalizuje jednoduché minulé časy. Chorvátčina sa tak vo svojom vývine priblížila z južnoslovanských jazykov k slovinčine, kde je iba perfektum, a pluskvamperfektum je na ústupe⁵, podobne ako je to v slovenčine. V modernej srbčine pri používaní minulých časov tiež dochádza k dynamickým procesom a podľa niektorých srbistov sa imperfektum používa veľmi zriedkavo (miesto imperfekta sa používa perfektum nedokonavých slovies)⁶ a aorist je tiež príznakovým tvarom, ktorým sa vyjadrujú minulé deje v beletrii, v bežnej reči na vyjadrenie intenzity citov a pocitov a ako gnómický aorist vo frazeologickom diskurze. Najzložitejší systém si zachovala bulharčina a macedónčina, kde sa minulosť konceptualizovala zastúpenosťou šiestich minulých slovesných časov – perfektum, imperfektum, pluskvamperfektum, aorist, predbudúci čas v minulosti (futurum exactum praeteriti) a budúci čas v minulosti (futurum praeteriti) (Dobříková/Vlčanová, 2002; Stojanov, 1983; Mareš, 1999). Za týmto vývinom minulých slovesných časov v južnoslovanských jazykoch okrem praslovanského dedičstva možno sledovať aj areálovú situáciu, resp. príslušnosť k balkánskemu jazykovému zväzu. Napríklad rumunčina pozná štyri minulé časy (imperfekt, perfect compus, perfect simplu, mai mult ca perfect), v gréčtine sú živé dva minulé časy (Παρατατικός, dej, ktorý sa v minulosti opakoval alebo sa opakuje, a pluskvamperfektum, Υπερσυντέλικος), v turečtine tri – aorist, minulý určitý čas a minulý čas, o ktorom hovoriaci vie len sprostredkovane.

⁴ Pozri Silić/Pranjković, 2007: 192 – 193.

⁵ Toporišič, 1976.

⁶ Klajn, 2005: 117.

Dalo by sa teda konštatovať, že na vyjadrenie komplexnej minulosti si používateľ slovenčiny vystačí prázentom a používateľ bulharčiny, chorvátčiny, macedónčiny a srbčiny aj jednotlivými segmentmi na časovej osi. Nedostatok na jednej strane alebo prebytok na druhej strane neznamená však aj deficit alebo bohatstvo uvedeného výseku mimojazykovej reality. Ide tu o to, ako jazyk „rozporcuje prirodzený svet“, ako by to povedal Willard V. O. Quine (citované podľa Lakoff, 2006: 300), hoci je táto myšlienka ľahšie argumentovateľná na pomenovaniach vecí, ako uvidíme ďalej. Používateľ slovenčiny koncept minulosti a minulého času môže tiež detailnejšie vyjadriť, ale inými prostriedkami ako je to v uvedených jazykoch. Na detailnejšie vyjadrenie minulosti sa v slovenčine môžu použiť napríklad aj lexikálne alebo syntaktické prostriedky (podobne i iných slovanských jazykoch)⁷. Napríklad syntaktickými konštrukciami v slovenčine možno vyjadriť dištančnú predčasnosť: *Dve hodiny potom, čo nás opustila volavka, sme dopili zvyšok piva*; kontaktnú predčasnosť: *Len čo vyšiel Matušík, prišiel Šóky Tibor* a podobne.⁸

1.2.4 Minulý čas v jazyku je značne gramatikalizovaný, a preto sa používa automaticky a stále. Patrí medzi tzv. fundamentálne pojmy na rozdiel od pojmov, ktoré sú vyjadrené lexikálnymi jednotkami. Ich komunikačný rádius je voľnejší v rámci jazyka (Tabuľka 1) aj v rámci interlingválnej a interkultúrnej praxe.

1.2.5 Minulosť v nominálnej sfére: pomenovanie predkov. Slovenčina vo svojom pojmovom aparáte nedisponuje príliš rozsiahlym reťazcom pomenovania predkov. V bežnej jazykovej praxi si Slováci vystačia pomenovaním otca, deda, pradeda, matky, babky, prababky, resp. aj reduplikačne prapradedo, praprababka. V srbčine, najmä v srbských nárečiach a v umeleckých textoch, k dispozícii je viacej nominačných stupňov, až 16 (Tabuľka 1). Jazyková prax je však podobná ako v slovenčine, resp. je chudobnejšia než rekonštruovaná mimojazyková realita.

Podobná, nie celkom vierohodná, stupnica predkov koluje v internetovej sieti. Všetky uvedené pomenovania predkov v existujúcich výkladových slovníkoch srbského jazyka nenájde. Vyhľadať ich však možno v odbornej literatúre (Bjeletić, 1994, 1995; Mitrović, 1985) a umeleckej literatúre (napr.

⁷ Participácia gramatických, lexikálno-gramatických a syntaktických kategórií (slovesný vid, slovesný rod, intencia slovesného deja, slovesný čas, slovesný spôsob, kategória zhody) na (slovenskom i širšie slovanskom) slovese presahuje rámec a rozsah tohto príspevku. Vynuansovanosť slovenského slovesa je spracovaná jednak v starších prácach syntetického charakteru, napríklad v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) i v štúdiách konfrontačného typu. Napr. A. V. Isačenko poukázal na to, že škálovitosť minulého deja zabezpečuje i kategória slovesného spôsobu (Исаченко, 1960). I kategória vidu, ktorá je vnútorne zviazaná s dejom, sa kríži s kategóriou času: iba nedokonavé slovesá umožňujú rozvinúť všetky tri slovesné časy. A podobne. Analýza slovesného deja v jazyku je i dnes v nepretržitom jazykovednom záujme v novom nasvetení, napr. kognitívningvistikom, pragmalingvistikom a i. (pozri, napr. Kyseľová/Ivanová, 2013).

⁸ Podobne je to aj v srbčine. Podrobne to rozoberá Ljudmila Popovičova (Поповић, 2014).

v románe Predeo slikan čajem Milorada Pavića) a na základe excerpacie je možné rekonštruovať uvedenú minulosť.

Generácia	Pomenovanie	Vzťah
0	<i>Син, ћерка</i>	Dieťa mužského, resp. ženského pohlavia
1	<i>Отац, мајка</i>	Rodičia, dve osoby rozličného pohlavia
2	<i>Деда, баба</i>	Rodičia otca a matky
3	<i>Прадеда, прабаба</i>	Rodičia starých rodičov
4	<i>Чукундеда, чукунбаба</i>	Rodičia prarodičov
5	<i>Наврдеда, наврбаба</i>	Rodičia praprarodičov
6	<i>Курђел, курђела</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
7	<i>Аскурђел, аскурђела</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
8	<i>Курђуп, курђупа</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
9	<i>Курлебало, курлебала</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
10	<i>Сукурдов, сукурдова</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
11	<i>Сурдепач, сурдепача</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
12	<i>Парђупан, парђупана</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
13	<i>Ожмикур, ожмикура</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
14	<i>Курајбер, курајбера</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
15	<i>Сајкатав, сајкатавка</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
16	<i>Бели орао, бела пчела</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov

Tabuľka 1: Predkovia v srbčine (v nárečiach a umeleckých textoch)

1.2.6 Interlingválna variabilita pojmov, ktoré sú vyjadrené lexikálnymi jednotkami. **Názvy húb.** Slovenčina je jazyk bohatý na názvy húb, jednak v rovine ľudového názvoslovía, jednak v rovine odborného názvoslovía, za čo vďačíme mimojazykovej realite. Podobne je to napríklad aj v srbčine. Niektoré druhy sú však vnútorne diferencovanejšie v jednom jazyku než v druhom. V slovenčine existuje viac ako štyridsať pomenovaní muchotrávok (z rodu *Amanita*)⁹ s formantom muchotrávka, v srbčine podstatne menej (*мухара, пантерова мухара, најежена мухара* a pod.). Týka sa to komunikačnej sféry, nie aj mimojazykovej reality. V srbčine je často jednotlivý druh muchotrávok pomenovaný osobitným názvom *жућкаста пупавка* – *muchotrávka citrónovožltá* (*Amanita citrina*), *бела пупавка* – *muchotrávka biela* (*Amanita verna*), *зелена пупавка* – *muchotrávka zelená* (*Amanita phalloides*), *смрдљива пупавка* – *muchotrávka končistá* (*Amanita virosa*), *смеђа преслица* – *muchotrávka plavohnedá* (*Amanita fulva*), *бисерка* – *muchotrávka červenkastá* (*Amanita rubescens*), *права музрица* –

⁹ Dostupné na: <https://www.nahuby.sk/atlas-hub-zoznam>

muchotrávka hrubá (*Amanita spissa*), *бела преслица* – *muchotrávka pošvatá* (*Amanita vaginata*), *благва* – *muchotrávka cisárska* (*Amanita cesarea*) a pod. Ak zoberieme do úvahy aj ľudové názvy, tak pri jednotlivých druhoch pozorujeme veľmi dlhý reťazec. Napríklad z nejedlých a jedovatých muchotrávok jediná jedlá, muchotrávka cisárska, okrem oxymoronu vo svojom názve prezrádza pozitívnu motiváciu pri pomenovaní v slovenčine *kráľovka*, *kráľka*, *kňahňa*, *panska huba*, *kňaziča* atď. aj v srbčine *кнегиња*, *царевка*, *благва*, *благра*, *госпа* atď. (Dudok, 2010). Pomenovania z domény húb často vykazujú lexikálnu a kultúrnu lakunárnosť takmer pri každom druhu. Napríklad v slovenčine je známych 92 druhov (pomenovaní) rýdzikov (*Lactarius*), v ďalšej hubárskej veľmoci, v Slovinsku, iba 62, 49 druhov vláknic (*Inocybe*) v slovenčine a v slovinčine 39 atď. Pre špeciálne domény a komunikačné sféry je medzijazyková lakunárnosť a pseudolakunárnosť bežnou situáciou, s ktorou sa pasujú najmä prekladatelia.

1.2.7 V slovenskom lexikálnom inventári vojvodinských Slovákov jazykový svet húb je minimalizovaný. Slovenské názvy známe na Slovensku sa nedostali do komunikačného systému a kreolizované názvy, ako napr. *bukovača* alebo *jablanovača*, v konceptuálnej mape Slovákov v Srbsku predstavujú zároveň druh i rod húb, čo nekorešponduje s mimojazykovou skutočnosťou, ktorá je u týchto používateľov skrytá, a uvedené výrazy hlavne korešpondujú s komerčnou sférou. Slovenské ekvivalenty s komponentom *hliva* (*hliva buková*, *hliva ustricová*) nepatria v tomto regióne do jazykovej endosféry. Zrejme vďaka mylnej domnienke, aby nedošlo k interferencii: srbský výraz *гљиве* reprezentuje celý rod, teda *huby* v slovenčine.

1.2.8 Pri onomaziologickej kategorizácii nie vždy je možné vychádzať z jazykovej endosféry, ako to bolo vo väčšine predchádzajúcich príkladov. Často sa vyskytnú lakúny, ktoré sú výzvou pre komunikačný systém. Prirodzení hovoriaci v srbčine metaforicky pomenovali istý druh huby *вештичије срце* (lat. *Clathrus ruber*), lebo sa s touto reáliou dlhodobo stretali. V slovenčine sa táto huba, ktorá je charakteristickejšia pre teplejšie kraje, donedávna nevyskytovala v prírode a používateľ slovenčiny nemal potrebu pomenovať ju. Keď sa na Slovensku pred niekoľkými rokmi objavila ako invazívna huba, nebol problém v odbornej komunikácii opojsť ju ako *mrežovku červenú* na báze internacionálneho odborného názvu kalkovaním.

1.2.9 Hoci je inventár jednotlivých jazykových domén v porovnávaných jazykoch často odlišný, ako sme si to všimli pri jazykovom svete húb, vypovedá len málo o pojmovom systéme. Jazykový používateľ, ktorý je špecialistom vo svojej doméne, bude mať väčšiu slovnú zásobu pre predmety z danej domény. Napríklad Slovák si vo svojej mentálnej mape vystačí pomenovaním *makrela*, kým Chorvát, Čiernohorec alebo Srb má k dispozícii okrem pomenovania *skuša* aj *lokarda*, *škombra*, *golac*, *vrnut* a i.

2.1 Tvrďším orieškom pre našich študentov, prekladateľov, lingvodidaktiku a pod. sú kultúrne a jazykové lakúny, medzery, prázdne miesta v slovnej zásobe, ako ich charakterizuje M. Nábělková (Nábělková, 2016 – 2017), ktoré v lingvodidaktike a konfrontačnej jazykovede najčastejšie reprezentujú bezekvivalentnú lexiku. Pri reflexii lakún z južnoslovanského areálu sme poukázali na vecné lakúny, na absenciu konceptu v slovenčine ako cieľovom jazyku a lakúny na úrovni štylistiky textu (Dudok, 2018). Slovenčina, podobne ako každý jazyk, existuje vo viac-menej špecifickom kultúrnom priestore a zobrazuje mimojazykovú realitu trochu inak ako iné jazyky. Preto v pojmovom systéme vyjadruje rad špecifických reálií, ktoré v južnoslovanskom priestore chýbajú. V jazykovej praxi preto evidujeme „slovenské slová a viac-slovné pomenovacie jednotky s idioetnickou sémantikou“ (Dolník, 1989: 54), ktoré predstavujú v južnoslovanskom priestore bezekvivalentnú lexiku. J. Dolník tieto jednotky roztriedil podľa druhov reálií, na ktoré sa vzťahujú, napr. etnografické, sociálnopolitické a geografické reálie a vo svojej štúdii uviedol viacero reprezentatívnych príkladov takýchto národno-kultúrnych jednotiek z lexikálnej zásoby slovenčiny: *krpce, hološne, širica, prusliak...* z etnografických reálií; *berňolákovčina, štúrovčina, meruôsmy, promovany filológ...* zo spoločensko-politických reálií; *východniar, kopanice, Žitný ostrov...* z územných reálií (Dolník, 1989: 55).

2.1.1 V tomto zmysle je vhodné rozparcelovať klasifikáciu slovenských jazykových reálií, lebo niektoré výrazy v inojazyčnom priestore vnímame ako kompromisné repliky alebo ich prekladáme opisne (typu *bryndza, oštiepok* a pod.) a iné lakúnami ani nie sú, ale sú interlingválными lexikálnymi variantmi, napr. vlastné mená v celej svojej diferencovanej škále.

2.2 Charakteristický jazykový obraz reálie nadobúda aj vďaka diatopickým sémanticko-pragmatickým parametrom. Napríklad výraz *sálaš* v jazykových podmienkach na Slovensku uchováva v sebe význam východokarpatského priestoru, resp. hornatej krajiny *ohradený priestor pre ovce s kolibou pre baču a valachov* (KSSJ, 2003: 652), resp. v novšom význame aj *pohostinstvo s typickými slovenskými jedlami* (KSSJ, 2003: 653). V slovenských jazykových podmienkach vo Vojvodine výraz *sálaš* odzrkadľuje panónsky priestor, resp. rovinatú krajinu a používa sa na pomenovanie roztrúsených usadlostí na samote s kompletným vybavením hospodárskymi stavbami a obytnými budovami na sezónne poľnohospodárske využívanie. V rovnakom sémanticko-pragmatickom priestore sa výraz *sálaš* používa na celom území Panónskej nížiny, v slovenskom i neslovenskom jazykovom diskurze.

Záver. Na základe príkladov gramatikalizácie mimojazykovej skutočnosti a opojmovania mimojazykovej skutočnosti v slovenčine a južnoslovanských jazykoch sme si všimli zhody i odlišnosti. Svedčia o konvergentnom i divergentnom vývine jazykov, ale i špecifickej konceptualizácii toho-ktorého jazyka. Jazykový relativizmus a konceptuálny prístup k jazyku môže odpoveď na (študentské) otázky, prečo je v jazyku niečo tak, ako to je, prečo môj jazyk disponuje viacerými

možnosťami, alebo výrazovým deficitom než cudzí jazyk, ktorý študujem. Ale úplnejšie a presnejšie odpovede na otázky, ako jazyk myslí, ako to jazyk konkrétne rieši, stále ponúkajú aj deskriptívne koncepty toho-ktorého jazyka, presnejšie koncepty, ktoré navzájom kooperujú. Lebo samotná „deskripcia hocijakého jazyka ako koherentného neprotirečivého systému je však iba fikcia“ (Krupa, 1991: 23) a nedokáže spoľahlivo odpovedať na otázku, prečo je niečo v jazyku tak, ako to je, a preto treba brať do úvahy uvedené koncepty vysvetľovania jazyka, a zrejme aj ďalšie. Lebo jazyk je stále o krok pred nimi a tým, že sa neustále prispôsobuje novým a novým komunikačným podmienkam, ponúka nám i nové odpovede.

Literatúra

- Běličová, H. (1998). *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Univerzita Karlova.
- Bjeletić, M. (1995). Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva. *Јужнословенски филолог*, LI, 203–221.
- Dobříková, M., Vlčanová, M. (2002). *Základy bulharčiny*. Univerzita Komenského.
- Dolník, J. (1989). Svojrázne sémantické javy v lexike súčasnej slovenčiny. *Studia Academica Slovaca*, 18, 53 – 74.
- Dudok, M. (2010). Plamienka v krajine zázrakov. Textový svet húb. V M. Šimková (Ed.), *Slovo – tvorba – dynamickosť* (str. 426 – 441). Veda.
- Dudok, M. (2015). G. pl. – podivný atraktor v substantívnej deklinácii slovenčiny a južnoslovanských jazykoch. V Z. Kováčová (Ed.), *Slovenčina v kontexte slovanských a neslovanských jazykoch* (str. 66 – 71). Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Dudok, M. (2018). Interlingválne zvláštnosti a jazykové medzery v príbuzných jazykoch. *Philologica*, LXXVII, 56 – 62.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krupa, V. (1991). *Jazyk – neznámy nástroj*. Slovenský spisovateľ.
- KSSJ 2003 – *Krátky slovník slovenského jazyka*. (2003) J. Kačala, M. Pisárčíková (Red.). Veda.
- Kyseľová, M., Ivanová, M. (2013). *Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Lakoff, G. (2006). *Ženy, oheň a iné nebezpečné věci*. Triáda.
- Mareš, V. F. (1999). *Macedonská gramatika*. V K. Hora *Macedónsko-český slovník*. Euroslavica.
- Morfológia slovenského jazyka* (1966). Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Nábělková, M. (2016 – 2017). „Učlovečiť sa je slovo samoslovenskuo.“ K problematike lexikálnej lakunárnosti v slovensko-českých a česko-slovenských jazykových vzťahoch. *Jazykovedný zázpisník*, 35 – 36, 20 – 23.

- Silić, J., Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga.
- Sokolová, M. (2007). *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Totporišič, J. (1976). *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja.
- Zouhar, J. (2018). Josef Krob: Co je to čas? Lekce z filozofie. *Studia philosophica*, 65 (1 – 2), 105 – 106.
- Žigo, P. (1997). *Kategória času v slovenskom jazyku*. Univerzita Komenského.
- Žigo, P. (2012). *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Veda.
- Бјелетић, М. (1994). Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, L, 199 – 207.
- [Bjeletić, M. (1994). Terminologija krvnog srodstva u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, L, 199 – 207]
- Исаченко, А. В. (1960). *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: Морфология*, Т. II. Словацкая академия наук.
- [Isačenko, A. V. (1960). *Grammatičeskij stroj ruskogo âzyka v sopostavlenii s slovackim: Morfologiâ*, Т. II. Slovackaâ akademiâ nauk]
- Митровић, Ј. Д. (1985). Називи за степене потомака и предака код Срба. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 49, 181 – 182.
- [Mitrović, J. D. (1985). Nazivi za stepene potomaka i predaka kod Srba. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 49, 181 – 182]
- Граматика на събреманија български книжовен език. Том II. Морфология* (1983). С. Стоянов (Гл. Ред.). Издателство на българската академия на науките.
- [*Gramatika na sabremanniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologiya* (1983). S. Stoyanov (Gl. Red.). Izdatelstvo na bagarskata akademiya na naukite]
- Поповић, Љ. (2014). *Контрастивна граматика украјинског и српског језика. Таксис и евиденцијалност*. САНУ.
- [Popović, Lj. (2014). *Kontrastivna gramatika ukrajinskog i srpskog jezika. Taksis i evidencijalnost*. SANU]
- Симић, Р. (2002). *Морфолошки процеси у српскохрватском језику. Њихови узроци и последице*. Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- [Simić, R. (2002). *Morfološki procesi u srpskohrvatskom jeziku. Njihovi uzroci i posledice*. Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika]

Мирослав Дудок

**РАЗНОЛИКОСТ ЈЕЗИЧКОГ СВЕТА – ВИШАК VS. НЕДОСТАТАК
У (СЛОВАЧКОМ И СРПСКОМ) ЈЕЗИКУ**

Резиме

У раду смо анализирали лексичке лакуне као и сувишне и недовољне лингвеме у словачком језику из угла српског и обрнуто, у српском језику из перспективе словачког. Просечан корисник језика сопствена језичка средства оцењује као сасвим одговарајући или чак савршен алат за изражавање својих мисли, емоција и личног менталног света. Притом свој језик са лакоћом и спонтано усваја још од раног детињства и у својој језичкој пракси, у комуникацији са партнерима у дијалогу вешто примењује и принципе култивације језика. Када пак у пракси или теорији дође у контакт с другим језиком и другом културом, почне да спознаје богатство и оригиналност свог матерњег језика а истовремено и његову недовољност. Показали смо то на примеру конјугационог система (у словачком постоји једно основно прошло време – перфекат, и једно обележено прошло време – плусквамперфекат, а у српском и хрватском постоје четири прошла времена: перфекат, имперфекат, аорист и плусквамперфекат), деклинационог система (у словачком нпр. у генитиву множине постоје различите форме за мушки, женски и средњи род, у српском и хрватском у ген. множ. доминира -а), назива гљива и сл. За задовољење студентске радозналости сам дескриптивни приступ зато није довољно ефектан (иако је често основни) и зарад тумачења наведених манифестација разноликости језичког света захтева и методе експланативне, когнитивне, ареалне лингвистике и других.

Кључне речи: словачки језик, српски језик, језичка слика прошлости, интерлингвална варијабилност, језичке лакуне

Miroslav Dudok

**DIVERSITY OF THE LANGUAGE WORLD - EXCESS VS. DEFICIENCY
IN THE (SLOVAK AND SERBIAN) LANGUAGE**

Summary

In this paper we have noticed several lexical lacunas and surplus or deficient linguemes of the Slovak language from the perspective of Serbian and, conversely, of Serbian from the perspective of Slovak. Common language users evaluate their own linguistic resources usually as quite a satisfactory, even perfect, tool for expressing their

thoughts, emotions and their own mental world. In their language practice, they also apply the principles of language cultivation flexibly in the communication with their dialogue partners. However, when they find themselves, theoretically or in a practical situation, in contact with another language and another culture, they begin to become aware of both the richness and originality of their native language and, at the same time, the linguistic deficiency. We have pointed this out with the example of the conjugation system (in Slovak one basic past tense, the perfectum, and one attributive past tense, the plusquamperfectum, in Serbian and Croatian four past tenses, perfectum, imperfectum, aorist and plusquamperfectum), or the declension system (in Slovak, e.g. in the genitive plural, different forms for masculine, feminine and neuter, in Serbian and Croatian the G. pl. is dominated by -a), the naming of mushrooms, etc. To satisfy student curiosity, a merely descriptive approach is, therefore, of little effect and, in order to explain the diverse phenomena mentioned above, of the linguistic world, it requires the tools of exploratory, cognitive, or areal linguistics as well as other methods.

Keywords: Slovak, Serbian, linguistic image of the past, interlingual variability, language gaps